

ACTA BEREGRSASIENSIS

**A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
ÉVKÖNYVE**

Beregszász, 2000

ACTA BEREGSASIENSIS

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA ÉVKÖNYVE

1. szám

Felelős szerkesztő: Soós Kálmán
Technikai szerkesztő: Gönczy Sándor
Szerkesztőbizottság: Kobály József, Barkáts Jenő, Orosz Ildikó,
Csernicskó István, Molnár József.

A kiadvány megjelenését a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

támogatta

© Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola

Beregszász, 2000

Віддруковано в СП "ПоліПрінт"
м. Ужгород, вул. Тургенева, 2. Зам. 068. Тир. 300.

TARTALOM

Előszó helyett	7
Beregszászi Anikó: A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVI TERVEZÉS KONCEPCIÓJÁRÓL	8
Csernicskó István: A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVHASZNÁLAT TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉSÉRŐL EGY SZOCIOLINGVISZTIKAI VIZSGÁLAT ADATAI ALAPJÁN	23
Csiszárík Miklós – Tóth Lajos: A MAGYAR BANKPRIVATIZÁCIÓS FOLYAMAT POLITIKAI ASPEKTUSAI	38
Ilona Huszti: TEACHING READING AS A RECEPTIVE SKILL	47
Йосип Кобаль: КУЛЬТУРНИ ЗОНИ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОГО ЗАКАРПАТТЯ (Україна) В ЕПОХУ РИМСЬКИХ ВПЛИВІВ	53
Orosz Ildikó: A NEMZETI KISEBBSÉGI OKTATÁST MEGHATÁROZÓ TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK UKRAJNÁBAN	77
Vári Fábián László: A MADÁRRÁ VÁLTOZOTT LEÁNY (Kárpátaljai ruszin népballadák)	98
Medvecz Andrea – Soós Kálmán: ADALÉKOK KORAI TÖRTÉNELMÜNK MEGÍTÉLÉSÉHEZ KÁRPÁTALJÁN (Ukrán nyelvű tan- és segédkönyvek a honfoglalás és államalapítás koráról)	122
Komonyi Éva: A NYÁRI METSZÉS SZEREPE A MEGFELELŐ KORONAFORMA ÉS TERMŐFELÜLET KIALAKÍTÁSÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ALMÁRA	134
Nagy Béla: AZ ÁRNIKAVIRÁG (ARNICA MONTANA L.) IN VITRO KLÓNOZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEIRŐL	144
Püspöki Zoltán-Gönczy Sándor-Izsák Tibor: PÁRHUZAMOK A KÁRPÁTALJAI ÉS MAGYARORSZÁGI NEOGÉN KIFEJLŐDÉSEKBEN	149
Útmutató az ACTA BEREKSASIENSIS szerzői számára	156

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVHASZNÁLAT TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉSÉRŐL EGY SZOCIOLINGVISZTIKAI VIZSGÁLAT ADATAI ALAPJÁN

Cserniczkó István¹

Bevezetés

1996-ban hat országban (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Jugoszlávia, Szlovénia és Ausztria) és kontrollként Magyarországon egységes szempontok alapján felmérést végeztünk a magyar nyelv helyzetéről. E tanulmány keretein belül csupán a vizsgálat részeredményeiből közlünk néhányat a kárpátaljai magyar nyelvhasználat kapcsán.

A vizsgálat módszere a nyelvhasználati kérdőív volt. A kérdőíves felmérés előnye, hogy viszonylag rövid idő alatt viszonylag nagy számú adatközlőtől nyerhető azonos mennyiségű és minőségű *összehasonlítható* és statisztikailag feldolgozható nyelvi adat. Hátránya, hogy az ilyen jellegű írásos felmérés nagy valószínűséggel teszt-helyzetet, nagyobb fokú odafigyelést hív elő, ezért az ily módon nyert adatok a valószínűleg némileg választékosabb nyelvhasználatot tükröznek (VÖ. LANSTYÁK–SZABÓ-MIHÁLY 1997: 11–12).

A vizsgálatot *értelmezett mintán* végeztük. Az értelmezett mintavétel lényege, hogy a kutató bizonyos kritériumok, ún. független változók alapján válogatja össze az adatközlőket (VÖ. WARDHAUGH 1995: 133). Jelen esetben a független szociológiai változó a kor, nem, iskolai végzettség és a lakóhely nemzetiségi összetétele és jellege volt.

Összesen 144 adatközlő töltötte ki Kárpátalján a nyelvhasználati kérdőívet, akiket három korcsoportba, két iskolázottsági kategóriába és négy településtípusba soroltunk, ügyelve, hogy a férfiak és nők aránya közel azonos legyen a mintában. A 144 megkérdezett közül 48–48 fő (33,3%) tartozott az *Idős* (1916 és 1937 között születettek), a *Közép* (1944–1964) és *Fiatal* (1969–1978) korcsoportba. *Magyar többségű városban* (Beregszász) 37 (25,7%), *magyar kisebbségű városban* (Ungvár) 36 (25%), *magyar többségű faluban* (Eszeny) 36 (25%), *magyar kisebbségű faluban* 35 személyt (24,3%) kérdeztünk meg. Utóbbi településtípusban két különböző községben gyűjtöttünk adatokat, ugyanis azokban a falvakban, ahol a magyar lakosság aránya kisebb, mint a többségi lakosságé, nem tudtunk megfelelő számú adatközlőt találni. A megkérdezettek 49,3%-a (71 fő) férfi, 50,7%-a (73 fő) nő volt.

A 144 adatközlő 52,8%-a (76 fő) alacsony vagy közepes végzettséggel rendelkezett, 47,2%-ának (68 fő) pedig felsőfokú végzettsége volt.

A kérdőív nyelvi részében nyelvi változókat vizsgáltunk. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek azonosítható változatai vannak: az egyik beszélő így, a másik

úgy, vagy ugyanaz a beszélő egyik alkalommal így, máskor másképp realizálja. A változatok közötti választás társadalmi (pl. az adatközlő neme, kora, végzettsége stb.) és/vagy nyelvi tényezők határozzák meg. A változó változatai közül az egyik rendszerint standard, a többi pedig nem az.

A kérdőíves vizsgálat során nyert adatokat a MEDIT adatrögzítő programmal számítógépbe vittük, és a MINISTAT adatelemző program segítségével elemeztük (VARGHA 1996, 1998). Az elemzéseket a tot99.mst adatállomány felhasználásával végeztem.

A kérdőív nyelvi részében összesen 63 változópéldányt² vizsgáltunk 68 tesztmondattal. Itt 30 változópéldány elemzésére térünk ki.

A nyelvi változókat a következő feladattípusok segítségével vizsgáltuk:

MV = mondatválasztás, ahol két megadott mondat közül kellett az adatközlőnek kiválasztania azt, amelyiket természetesebbnek érzi;

MJ = mondatjavítás, ahol egy megadott mondatról azt kellett eldöntenie az adatközlőnek, jónak tartja-e a mondatot, és ha nem tartja jónak, szerinte hogy lenne jobb;

MK1 = mondat-kiegészítés, ahol hiányos mondatokat kellett kiegészíteni előre megadott két lehetőség közül az egyikkel, azzal, amelyik az adatközlő szerint jobban beleillik a mondatba;

MK2 = mondat-kiegészítés, ahol mondatba foglalt szavakat kellett toldalékkal ellátni úgy, hogy a szó így a mondatba illő legyen;

MK3 = mondat-kiegészítés, ahol hiányos mondatba az értelemnek megfelelő foglalkozásnevet kell bepótolni.

Az adatelemzés megkezdésekor a feltételeztük, hogy statisztikailag szignifikáns összefüggés mutatható ki a vizsgált szociológiai változók (kor, nem, iskolai végzettség, lakóhely, foglalkozás) és a nyelvi változók változatainak megítélése között. A vizsgálat során tehát ellenőriztük, megfigyelhető-e statisztikailag szignifikáns korreláció az adatközlők nyelvhasználata és csoportbeli hovatartozása, vagyis a független szociológiai változók (kor, nem, iskolai végzettség, lakóhely, foglalkozás) és a nyelvi mint függő változók között.

Alább bemutatjuk azt a 11 típusváltozót, amelyeket 30 változópéldány segítségével vizsgáltunk, s amelyek társadalmi rétegződésével foglalkozunk ezen írás keretein belül. A vizsgált nyelvi változók változatai Kárpátalján is használatosak. A tanulmány segítségével pontosabb képet kaphatunk arról, milyen társadalmi tényezők vannak hatással a változatok előfordulására.

A -t végű igék kijelentő módja

A standard magyarban a -t végű igék kijelentő és felszólító módjában a tárgyas ragozás esz. 3. személyében és tsz. 1–3. személyében nincs homonímia: kijelentő mód esz. 3. sz. *futja*, felszólító mód: *fussa*. A tradicionális magyar nyelvjárások egy részében és a nem-standard magyarban azonban a kijelentő módú forma egybeesik

a felszólító módúval: a kijelentő és felszólító mód esz. 3. sz. egyaránt *fussa*. A Kárpátalján beszélt magyar nyelvjárásokra jellemző a kijelentő és felszólító mód egybeesése a *-t* végű igék esz. 3. és tsz. 1–3. személyében (LIZANEC–HORVÁTH 1981: 17). A kijelentő és felszólító mód egybeesése a *-t* végű igék esetében a magyarországi (VÖ. NYKK. 1: 618, NYMKSZ., 180) és a kárpátaljai magyar nyelvűvelő irodalomban (BALOGH 1991, HORVÁTH 1991, KÓTYUK 1995: 46–47) egyaránt erősen stigmatizált. Ezt a jelenséget két tesztmondaton vizsgáltuk.

MK2: Írjon a pontok helyére (ha szükségesnek érzi!) egy odaillő végződést vagy szót!

K_628. Ha Péter rosszul váloga... meg a barátait, pórul jár.

Standard: *válogatja*, nem-standard: *válogassa*.

K_629. Minek ez a halogatás? Nem szeretem, ha valaki elhala... a döntéseket.

Standard: *elhalasztja*, nem-standard: *elhalassza*.

Hiperkorrekció a *-t* végű igék felszólító módjában

A fent említett stigmatizált *-t* végű igemódhasználat következtében a *-t* végű igék felszólító módú alakjai helyett hiperkorrekt kijelentő módú igealakok is előfordulhatnak. Ezt a fajta hiperkorrekciót szintén két változó példánnyal vizsgáltuk.

MK2: Írjon a pontok helyére (ha szükségesnek érzi!) egy odaillő végződést vagy szót!

K_622. Azt akarom, hogy ő nyi... ki az ajtót.

Standard: *nyissa*, hiperkorrekt: *nyitja*.

K_625. Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és ... (megválasztani).

Standard: *megválassza*, hiperkorrekt: *megválasztja*.

Analitikus szerkezetek

A magyar nyelv Kárpát-medencei története folyamán indoeurópai analitikus nyelvekkel érintkezik közvetlenül, ami azzal is jár, hogy a magyarországi, többek között a standard nyelvváltozatban is hat és hatott a szétagoló tendencia (VÖ. KOSSA 1978: 5–6, HERMAN–IMRE 1987: 524, SZATHMÁRI 1988: 40–41 STB.), sőt vannak olyan analitikus szerkezetek is nyelvünkben, amelyek belső fejleménynek tekinthetők (VÖ. NYKK. I: 1247). A magyarral Kárpátalján érintkező orosz és ukrán az analitikus, az agglutináló magyar a szintetikus nyelvek közé tartozik. A magyarról szóló szakirodalomban az analitikus szerkezeteket mint a két nyelvűséggel, vagy legalábbis valamilyen fokú és jellegű nyelvi kontaktussal összefüggő jelenséget említik (VÖ. LANSTYÁK–SZABÓMIHÁLY 1997: 78, LANSTYÁK 1998: 7); a kárpátaljai magyar nyelvűvelő irodalom is kontaktushatásként tárgyalja az analitikus szerkesztésmódot (KÓTYUK 1991: 69, 1995: 11). Beregszászi Anikó (1999) egy tanulmányában összevetette az analitikus szerkezetek előfordulási arányát a tárgyalt kárpátaljai mintában és a magyarországi kontrollcsoportban 107 adatközlőtől nyert mintában, s arra megállapításra jutott, hogy a

vizsgált hat változópéldány közül ötnél a kárpátaljai mintában magasabb a változó analitikus változatának az előfordulása, mint a magyarországi mintában, s a két csoport közötti eltérés négy feladatnál szignifikáns. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy „a nyelvek érintkezése valóban kedvez az analitikus szerkesztésmódnak” (BEREGSZÁSZI 1999: 76).

A K_532-ben és K_603-ban *összetétel*, a K_507-ben és K_613-ban *származékszó* áll az analitikus szerkezettel szemben. A K_514-ben és K_536-ban a *hat/het*³ segédigékkel való helyettesítését vizsgáltuk.

MJ Jónak tartja-e a következő mondatokat? (a) Jónak tartom (b) Jobb így:
K_532. Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.

Standard: *bankszámláján*, nem-standard: *banki számláján*.

K_536. Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?

Standard: *kinyithatom*, nem-standard: *ki tudom nyitni*.

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_507. (a) Unom már ezt a sok buszozást.

(b) Unom már ezt a sok utazást busszal.

Standard: *buszozást*, nem-standard: *utazást busszal*.

K_514. (a) Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?

(b) Tanító néni, fáj a fejem. Ki tudok menni?

Standard: *kimehetek*, nem-standard: *ki tudok menni*.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_603. A repülőgépek megsértették Svájc ...

(a) légterét (b) légi terét

Standard: *légterét*, nem-standard: *légi terét*.

K_613. A tükör előtt hosszan ...

(a) szépítkezett (b) szépítette magát

Standard: *szépítkezett*, nem-standard: *szépítette magát*.

A főnevek egyes és többes száma

A magyar és a környező szláv nyelvek közötti eltérések egyik jellegzetes példájának tekintik a főnevek egyes és többes számának használatában mutatkozó különbségeket (NYKK. II: 295).

A standard magyarban a páros testrészeket, valamint a sok azonos vagy hasonló egyedből álló dolgokat, ha csupán általános osztályukra utalunk, általában egyes számban nevezzük meg (MMNYR. I: 516, NYKK. II: 296–297)⁴, az oroszul és ukránnal ellentétben, ahol hasonló esetben többes szám használatos (VÖ. P. CSIGE 1993: 381). A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban gyakori, hogy a páros testrészek nevét többes számban használják (HORVÁTH – LIZANEC 1993: 72). A főnevek egyes és többes számának használatát három változópéldánnyal vizsgáltuk.

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_505. (a) Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!

(b) Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!

Standard: *banánt*, nem-standard: *banánokat*.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_604. Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.

(a) autóban (b) autókban

Standard: *autóban*, nem-standard: *autókban*.

MK2 Írjon a pontok helyére (ha szükségesnek érzi!) egy odaillő végződést vagy szót!

K_626. Erzszi néninek fáj... a szív..., Kati néninek meg a lába... is fáj... .

Standard: *a lába is fáj*, nem-standard: *a lábai is fájnak*.

Számbeli egyeztetés

A magyar nyelvben a többes számú főnévre vonatkozó melléknévi állapotváltozó állhat egyes és többes számban egyaránt, bár a magyar nyelvűvelés az egyes számú formát részesíti előnyben mint hagyományos alakot (NYKK. I: 815–816). Éppen ezért mi is ezt tekintjük első változatnak. A magyarral Kárpátalján érintkező keleti szláv nyelvekben ilyen esetben a többes számban való egyeztetés kötelező.

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_506. (a) A mai gyerekek attól válnak önzökké, hogy mindent megkapnak.

(b) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.

Standard: *önzővé*, nem-standard: *önzökké*.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_601. A képviselők az okokat ... tartották.

(a) komolyaknak (b) komolynak

Standard: *komolynak*, nem-standard: *komolyaknak*.

Feminizálás

A magyar nyelv nem különbözteti meg a grammatikai nemeket, a magyarral Kárpátalján érintkező orosz és ukrán mint szláv nyelvek ezzel szemben igen. A magyarban, ha egyértelmű, hogy nőről van szó, a foglalkozásnévhez nem szükséges hozzátoldani a *-nő* utótagot (NYKK. II: 324). A nevezett két szláv nyelvben a nemre való utalás kötelező. A vizsgált mondatok mindegyikében egyértelmű volt, hogy a mondatban szereplő személy nő, vagyis a *-nő* utótag kitétele redundáns.

A feminizálás vizsgálata azért is érdekes, mert Rot Sándor több munkájában is megfogalmazta, hogy „Ha a magyar–ukrán kétnyelvűségben grammatikai nem nincs is,

mégis kialakult a lehetőség, hogy egyes, főleg foglalkozást jelentő főneveknél megkülönböztetés történjen a hím- és nőneműek között” (1968: 265, vö. még 1967: 191).

MK3 Írjon a pontok helyére egy odaillő foglalkozásnevet!

K_631. Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát

Standard: *tanár*, nem-standard: *tanárnő*.

K_632. Tavalay kinevezték az iskola élére, most tehát már

Standard: *igazgató*, nem-standard: *igazgatónő*.

K_633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a

Standard: *fodrászom*, nem-standard: *fodrásznőm*.

Jelentéskölcsönzés használata teszthelyzetben

A lexikai kölcsönzések a kárpátaljai magyar nyelvűvelő irodalomban erősen stigmatizáltak. Két tesztmondat segítségével azt vizsgáltuk, hogyan viszonyulnak teszthelyzetben a jelentéskölcsönzésekhez az adatközlők. A *kiírat* ('újságot előfizet' jelentésben) szó (K_701) az orosz *вынудать* a *becsenget* 'telefonon felhív, telefonál' (K_702) pedig a *позвонить* egyik hasonló jelentésében használatos Kárpátalján. Mindkét jelentéskölcsönzéssel többször foglalkozott a helyi nyelvűvelő szakirodalom, stigmatizálva használatukat (HORVÁTH 1991, KÓTYUK 1995: 63–64).

MJ Jónak tartja-e a következő mondatokat? (a) Jónak tartom (b) Jobb így:

K_701. Péter erre az évre is kiíratta a Kárpáti Igaz Szót.

Standard: *előfizette*, nem-standard: *kiíratta*.

K_702. Edit tegnap becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat.

Standard: *telefonált*, nem-standard: *becsengetett*.

Redundáns névmási tárgy használata

A magyar leíró nyelvészeti (MMNYR. II: 150) és nyelvűvelő irodalom (PL. NYKK. II: 975–976, GRÉTSY SZERK. 1976: 52–53) egyetért abban, hogy a tárgyi szerepű személyes névmások kitétele csak abban az esetben szükséges, ha a névmásra értelmi hangsúly esik, ugyanis a névmási tárgy az ige tárgyas ragozása miatt redundáns. Az ukrán és orosz nyelvben nincs tárgyas ragozás, ezért a személyes névmás nem maradhat el a mondatból.

Több szerző is a kétnyelvűséggel, a nyelvi kontaktusokkal összefüggésben tárgyalja a redundáns névmások használatát. Kontra Miklós (1990a) szerint például „Az agglutináló magyar és az analitikus angol nyelv szerkezeti különbségei alapján föltehető, hogy az amerikai magyarok (és a magyart idegen nyelvként beszélő angolajkúak) időnként több személyes névmást használnak, mint a SM [standard magyar – Cs. I.] beszélők” (1990a: 82). Bartha Csilla kandidátusi értekezésében (1993: 137) és több tanulmányában (1995, 1995/1996: 426–427, 1996: 280) szintén mint a nyelvi kontaktusokkal összefüggő jelenséget tárgyalja a redundáns névmások használatát. Lanstyák István (1998: 69) pedig egyenesen a „másodnyelvi kötelező kate-

góriák miatti redundancia” megnyilvánulását látja a névmási tárgyak kitételében. Kótyuk (1995: 11) szintén kontaktushatásként említi a redundáns névmások használatát.

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_510. (a) Hahó! Itt vagyok! Látsz?

(b) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?

Standard: *látsz*, nem-standard: *látsz engem*.

K_515. (a) Tegnap láttalak a tévében.

(b) Tegnap láttalak téged a tévében.

Standard: *láttalak*, nem-standard: *láttalak téged*.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_615. Tegnap találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit.

(a) megkértem (b) megkértem őt

Standard: *megkértem*, nem-standard: *megkértem őt*.

Hiperkorrekt inessivusi raghasználat

Általánosan ismert, hogy *ahol?* kérdésre felelő inessivusi *-bVn* változónak két változata van: *a-bVn* és a gyakran inessivusi szerepben használatos *-bV* (VÖ. NYKK. I: 270, NYMKSZ. 50, 53, KONTRA 1998: 9 STB.). Valamivel kevesebb figyelem irányul arra, hogy *ahová?* kérdésre felelő illativusi *-bV* változónak szintén két változata van: *a-bV* és az inessivusi raggal a felszínen azonos *-bVn* (VÖ. KONTRA 1998: 9). Ez utóbbi változatot a nyelveművelő irodalom durvább hibának tartja, mint az inessivusi funkcióban használt illativusi ragot (VÖ. NYKK. I: 271, NYMKSZ. 51, 53 STB.). A NyKk. (I: 271) szerint a beszélők a „hibázástól félve” használják a *-bV* helyett a *-bVn* ragot, s tulajdonképpen hasonló elgondolásból tárgyalja Pléh Csaba (1990: 59, 70) a hiperkorrekció esetei között a jelenséget. Ezt a jelenséget két változó példánnyal vizsgáltuk.

MJ Jónak tartja-e a következő mondatokat? (a) Jónak tartom (b) Jobb így:

K_535. A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.

Standard: *írásba*, nem-standard: *írásban*.

K_537. Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomban a családomhoz.

Standard: *szülővárosomba*, nem-standard: *szülővárosomban*.

Szerkezetvegyülés: a valószínűleg, hogy nyelvi változó

A természetesen, *hogy*, *valószínűleg*, *hogy* típusú szerkezeteket a magyar nyelveművelő irodalom általában helytelennek minősíti (VÖ. PL. ABAFFY 1976, GRÉTSY 1994, NYKK. II: 802–803; ÖSSZEFOGLALVA KONTRA 1990B: 76). Mások (PL. KONTRA 1990B, SÁNDOR 1998) minősítés nélkül olyan változónak tekintik, amely változásban vesz részt. Egyetértenek azonban abban, hogy szerkezetvegyüléssel létrejött változóról van szó, amelynek a következő változatai vannak: (a) *valószínűleg*, (b) *valószínű*,

hogy és az előző kettő vegyüléséből kialakult (c) *valószínűleg, hogy* (VÖ. NYKK. II: 803, SÁNDOR 1998: 70).

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_513. (a) Valószínűleg külföldre fognak költözni.

(b) Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.

Standard: *valószínűleg*, nem-standard: *valószínűleg, hogy*.

Kicsinyítő képzők gyakorisága

A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságait tárgyalva Lanstyák István (1998: 59–60; lásd még 1993: 93) felvetette, hogy a kicsinyítő képzős formák szokatlanul gyakori használata (különösen a nem magyar domináns beszélők körében) valószínűleg kontaktushatásra vezethető vissza. A kárpátaljai magyar nyelvjárások „igen kedvelik a kicsinyítő képzős formákat” (HORVÁTH–LIZANEC 1993: 72; VÖ. MÉG ROT 1968: 257). Kérdőívünkben négy feladattal vizsgáltuk a kicsinyítő képzők gyakoriságát.

MV Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

K_504. (a) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérlémet?

(b) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyereket?

Standard: *kenyereket*, nem-standard: *kenyérlémet*.

MJ Jónak tartja-e a következő mondatokat? (a) Jónak tartom (b) Jobb így:

K_538. Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.

Standard: *bankkönyveket*, nem-standard: *bankkönyvecskéket*.

MK1 Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_602. Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a ...

(a) kezeccskédet? (b) kis kezedet?

Standard: *kis kezedet*, nem-standard: *kezeccskédet*.

K_612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... – mondta a háziasszony kedves mosollyal.

(a) kávécska (b) kávé

Standard: *kávé*, nem-standard: *kávécska*.

A nyelvi és szociológiai változók összefüggése

A vizsgálatban a következő szociológiai változók elemzésére tértünk ki: *nem* (2: férfi, nő), *kor* (3: idős, középkorú és fiatal korcsoport), *iskolai végzettség* (2: alap- és középfokú végzettségűek, ill. felsőfokú végzettséggel rendelkezők); *településtípus*, ahol a település nemzetiségi összetételét (2: magyar többségű szemben a magyar kisebbségűvel), illetve jellegét (2: falu szemben a várossal) vettük figyelembe. A 144 kárpátaljai adatközlőt *foglalkozásuk szerint* is két csoportra osztottuk. Az

elsőbe a *kétkezi munkásokat* és a földműveseket (67 fő, 46,5%), a másikba a *szellemi foglalkozásúakat* (77 fő, 53,5%) soroltuk.

A lehetséges korrelációk száma 180 volt.⁵ A khi-négyzet-próba szerint $p < 0,05$ vagy $p < 0,01$ szinten szignifikáns korrelációkat figyelembe véve 70 szignifikáns kapcsolatot találtunk az adatközlők választása és csoportbeli hovatartozása között. Ez a lehetséges korrelációk 38,9 %-a. A K_510, 514, 602, 622, 631, 632 sz. változók egyetlen független változóval sem mutattak összefüggést.

Az 1. táblázatban a vizsgált típusváltozók szerint foglaltuk össze a függő és független változók közötti összefüggéseket, a 2. táblázatban pedig feladattípusok szerinti bontásban.

Változó típusok	Lehetséges korrelációk	Megvalósult korrelációk	
		Szám	%
Stigmatizált -t végű igék	12	5	42
Hiperkorrekt -t végű igék	12	1	8
Analitikus szerkezetek	36	13	36
Főnevek egyes és többes száma	18	12	67
Számbeli egyeztetés	12	8	67
Feminizálás	18	1	5
Kölcsönzések	12	6	50
Redundáns névmási tárgy	18	7	39
Hiperkorrekt -bVn	12	6	50
Szerkezetvegyülés	6	3	50
Kicsinyítő képzők	24	8	33
Összesen	180	70	38,9

1. táblázat

A függő és független változók összefüggése típusváltozók szerinti bontásban

Az 1. táblázatból kiderül, hogy a mintában a *főnevek egyes és többes száma*, a *számbeli egyeztetés*, a *hiperkorrekt -bVn* és a *szerkezetvegyülés* típusváltozó mutatja a legnagyobb társadalmi rétegződést. A *hiperkorrekt -t végű igék* és a *feminizálás* típusváltozók ellenben nem mutattak jelentős összefüggést a független szociológiai változókkal.

Feladattípusok	Lehetséges korrelációk	Megvalósult korrelációk	
		Szám	%
MV	48	21	44
MJ	42	18	43
MK1	42	21	50
MK2	30	9	30
MK3	18	1	5

2. táblázat

A függő és független változók összefüggése feladattípusok szerinti bontásban

A nem

A nem mint független szociológiai változó a szociolingvisztikai vizsgálatok tanúsága szerint szignifikáns tényező a nyelvi változók változatainak előfordulásában (VÖ. PL. CHAMBERS 1995: 102–145). A nem három (K_506, 601, 633) esetben mutatott szignifikáns korrelációt a változatok előfordulásával. Mindegyik változónál a nőknél magasabb volt a standard változatok előfordulási aránya, mint a férfiaknál.

A kor

A kor (K_507, 513, 604, 615, 701) öt esetben mutatott szignifikáns összefüggést az adatközlők nyelvi produktumával.

A K_507-ben ($p < 0,01$ szintű szignifikancia mellett) a fiatal korcsoportba tartozóknál volt a legmagasabb a standard válaszok aránya, utána a középső generáció következik, majd az idősek. A K_513-nál és 604-nél viszont a fiatalok a legkevésbé standardok, a középső korcsoport pedig a leginkább az. A K_615-nél és 701-nél is a középső korcsoportba tartozó adatközlőknél a legmagasabb a standard válaszok aránya, utána a fiatalok, végül az idősek következnek. A K_513-nál 1 %-os a szignifikancia-szint, a három utóbbi esetben a khi-négyzet-próba alapján $p < 0,05$ szintű korreláció áll fenn.

Láthatjuk tehát, hogy a kor mint független változó meglehetősen vegyes képet mutat. Hogy mivel magyarázhatók ezek az eredmények, arra egyelőre nem tudunk választ adni, az azonban kitűnik az adatokból, hogy a kárpátaljai minta vonatkozásában nem tartható fenn tovább kritika nélkül az a széles körben elterjedt, ám empirikus adatokkal alá nem támasztott sztereotípiá, mely szerint a legidősebb korosztályra hat a legkevésbé a kétnyelvűség, s a legfiatalabb generáció nyelvhasználatában mutathatók ki a leginkább a kontaktushatások (VÖ. PL. HORVÁTH 1998).

Az iskolázottság

Az adatközlők iskolai végzettsége 21⁶ esetben volt szignifikáns hatással az eredményekre. Mindegyik változónál a felső végzettségűek válaszaiban volt szignifikánsan magasabb a standard válaszok aránya.

A $p < 0,01$ szinten szignifikáns korrelációk száma 17, a $p < 0,05$ szintűeké négy (K_504, 536, 538, 626) volt.

A lakhely

A lakhelyet mint független változót két módon elemeztük. Egyrészt vizsgáltuk, hogyan befolyásolja (a) a település *jellege* (város: Beregszász, Ungvár, ill. falu: Eszeny, Beregrákos, Kincseshomok), másrészt (b) a település *nemzetiségi összetétele* (magyar többségű: Beregszász, Eszeny, ill. magyar kisebbségű: Ungvár, Beregrákos, Kincseshomok) az eredményeket.

A település jellege

Az, hogy az adatközlő faluban vagy városban él, 10 változó példánynál (K_629, 603, 505, 604, 626, 506, 601, 702, 535, 504) volt hatással az eredményekre. Mindegyik változónál a városban élő adatközlők válaszaiban volt magasabb a standard válaszok aránya. A $p < 0,01$ szinten szignifikáns korrelációk száma 6, a $p < 0,05$ szintűeké 4 (K_629, 601, 702, 504).⁷

A település nemzetiségi összetétele

A magyar lakosság aránya a településen belül 14 változó példánynál (K_625, 603, 613, 505, 604, 626, 506, 601, 537, 538, 504, 612, 515, 615) mutatott szignifikáns összefüggést az adatközlők választásával, s kivétel nélkül a magyar többségű településen élő adatközlőknél volt szignifikánsan (a K_632, 537, 538 és 612-nél $p < 0,05$, a többinél $p < 0,01$ szinten) magasabb a standard válaszok aránya.

A foglalkozás

Összesen 17 változónál mutatkozott szignifikáns összefüggés az adatközlők foglalkozása és nyelvhasználata között. 13 változónál⁸ a korreláció $p < 0,01$, 4-nél⁹ $p < 0,05$ szinten volt szignifikáns. Minden esetben a szellemi foglalkozásúaknál fordultak elő magasabb arányban a standard válaszok.

Összefoglalás

A vizsgálat igazolta, hogy szignifikáns összefüggések mutathatók ki az adatközlők nyelvi változók változatai közötti választása és csoportbeli hovatartozása között. Az itt bemutatott adatok tanúsága szerint a kárpátaljai magyar közösségben a szociológiai tényezők közül az *iskolai végzettségnek*, a *foglalkozásnak*, valamint a *lakóhely típusának és jellegének* van meghatározó szerepe.¹⁰ A *nem* és – az előzetes várakozásokkal szemben – a *kor* jóval kisebb szerepet játszik a nyelvhasználat szerinti rétegződésben (VÖ. 3. TÁBLÁZAT).

	Lehetséges korreláció	Megvalósult korreláció	%
Nem	30	3	10,0
Kor	30	5	16,6
Iskolázottság	30	21	70,0
Falu–Város	30	10	33,3
Tömb–Szórvány	30	14	46,6
Foglalkozás	30	17	56,6
Összesen	180	70	38,9

3. táblázat

A szociológiai és nyelvi változók összefüggése

Göncz Lajos (megjelenőben) összevetette a nyelvi (mint függő) és a szociológiai (mint független) változók közül az iskolázottságot, az életkort és a nemzetiséget a kárpátaljai minta, hanem a Kárpát-medencében összesen megkérdezett 846 adatközlő vonatkozásában, s azt találta, hogy mind a magyarországi mintában, mind pedig az összes kisebbségi csoportban az iskolázottság befolyásolja a legmarkánsabban a nyelvhasználatot, az életkor és a nemzetisége hatása jóval kisebb.¹¹ Ez azt jelenti, hogy a vizsgált változók társadalmi disztribúcióját tekintve a kárpátaljai minta nem válik el jelentősen a többi kisebbségi csoporttól és az anyaországi mintától.

A szociológiai és nyelvi változók korreláltatása egyértelműen igazolta, hogy a kárpátaljai magyarok nyelvhasználata is nagyfokú társadalmi rétegződést mutat.

Irodalom

- E. Abaffy Erzsébet 1976. Valószínűleg, hogy...? *Magyar Nyelvőr* 100: 397–398.
- Balogh Lajos 1991. Palócok a Kárpátalján? In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*, 63–66. Budapest: ELTE.
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest: kézirat.
- Bartha Csilla 1995. Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 37–47. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Bartha Csilla 1995/1996. Social and linguistic characteristics of immigrant language shift: The case of Hungarian in Detroit. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 43, No. 3–4: 405–431.
- Bartha Csilla 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr* 120: 263–282.
- Beregszászi Anikó 1999. Nyelvi változók vizsgálata kérdőíves felmérés alapján. *TízÉvkönyv. Hatodik Síp Antológia*, 66–77. Beregszász–Budapest: Hatodik Síp – Mandátum.
- Chambers, J. K. 1995. *Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance*. Oxford: Blackwell.
- P. Csige Katalin 1993. Lexikai és grammatikai ruszicizmusok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban. In: Klaudy Kinga szerk., *Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*, 379–382. Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Csernicskó István 1999. Vizsgálat a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatáról. *TízÉvkönyv. Hatodik Síp Antológia*, 78–81. Beregszász–Budapest: Hatodik Síp – Mandátum.

- Grétsy László szerk., 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grétsy László 1994. Természetesen, hogy nyelvi változás – De milyen? In: Kemény Gábor – Kardos Tamás szerk., *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, 93–98. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Göncz Lajos, megjelenőben. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben.
- Herman József – Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 1987/7: 513–531.
- Horváth Katalin 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 13., 8.
- Horváth Katalin 1998. Újabb keletű szláv átvételeink. *Kárpáti Igaz Szó* 1998. február 14., 13.
- Horváth Katalin – Lizanec Péter 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 57–74. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Kenesei István 1996. Képző vagy nem képző? In: Terts István szerk., *Nyelv, nyelvész, társadalom: Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*, 92–95. Pécs: JPTE PSZM Projekt Programiroda.
- Kenesei István 1998. A toldalék-morfémák meghatározásáról. *Magyar Nyelvőr* 122: 67–80.
- Keszler Borbála 1997. Képző-e a -hat, -het? *Magyar Nyelvőr* 121: 86–90.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, 187–289. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 1990a. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 1990b. Természetesen, hogy nem hiba – nyelvi változás? In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 76–83. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 1998. Gondolatok a (-bVn) és a (-bV) nyelvi változókról. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 9–22. Szeged: JGYF Kiadó.
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Kótyuk István 1991. A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. In: Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.*, 66–69. Budapest: Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Lanstyák István 1993. *A szlovákiai magyar nyelvváltozatok nyelvkörnyezeti és kontaktusnyelvészeti kérdései*. Kandidátusi értekezés. Pozsony: kézirat.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language* 120: 111–130.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1998. Nyelviváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 99–112. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Lizanyec Petro – Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások XXIV*: 3–18.
- NyKk. I–II. Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv* I. (1983), II. (1985). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. Grétsy László és Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kéziszótár*. Budapest: Auktor Könyvkiadó, 1996.
- Pléh Csaba 1990. A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 55–75. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Rácz Endre szerk., 1971. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó (2. kiadás).
- Rot Sándor 1967. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91: 185–191.
- Rot Sándor 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- Sándor Klára 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 57–84. Szeged: JGYF Kiadó.
- Szathmári István 1988. Nyelvi változások – nyelvi norma. In: Kiss Jenő és Szűts László szerk., *A magyar nyelv rétegződése*, 38–49. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris – Századvég.
- Vargha András 1996. *MEDIT felhasználói füzet*. Budapest: a szerző kiadása.
- Vargha András 1998. *MiniStat 2.6 verzió. Felhasználói füzet*. Budapest: ELTE Általános Pszichológiai Tanszék

¹ Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Nyelvészeti Tanszék, Beregszász, Illyés Gyula sétány
l.limes@kmtf.uz.ua

² A *típusváltó*, *változó* példány fogalmakra lásd Lanstyák és Szabó Mihály (1996, 1997: 19–23, 1998: 104).

³ A *-hat/-het*-et a hagyományos magyar leíró nyelvészeti irodalom képzőnek tekinti (vö. pl. Rácz szerk. 1971: 128–129), az elméleti nyelvészek ellenben inflexió affixumnak (lásd pl. Kiefer 1998: 228). A kérdés kapcsán kibontakozott polémia (vö. pl. Keszler 1997, ill. Kenesei 1996, 1998) még nem zárult le, ám ez nem befolyásolja a mi eredményeinket.

⁴ Vagy legalábbis az egyes számú változatot tekintik „helyesebbnek” (NyKk. II: 296).

⁵ Akkor kapnánk meg a lehetséges korrelációk számát, ha az összes vizsgált változópéldány minden szociológiai változóval korrelációban lenne.

⁶ A következőkben: K_628, 629, 532, 603, 507, 613, 536, 505, 604, 626, 506, 535, 537, 538, 504, 612, 515, 615, 513, 701, 702. A K_514-nél aggályos a khi-négyzet-próba alkalmazása.

⁷ A K_514-nél aggályos a khi-négyzet-próba alkalmazása.

⁸ K_505, 506, 532, 603, 604, 628, 629, 701, 702, 515, 535, 537, 513.

⁹ K_507, 536, 612, 615.

¹⁰ Ne feledjük azonban el, hogy az iskolázottság és a foglalkozás sok tekintetben összefügg: minél magasabb valakinek a végzettsége, annál valószínűbb, hogy szellemi foglalkozású lesz és nem fizikai munkás, és fordítva.

¹¹ A jelenlegi vizsgálat alapján szolgáló nyelvhasználati kérdőív összesen 69 olyan feladatot tartalmazott, amelyek segítségével nyelvi változókat vizsgáltunk. A statisztikai elemzés első fázisában mindegyik feladatot korreláltattunk négy szociológiai változóval (kor, nem, iskolázottság, lakhely). A felületi elemzés során mindössze 9 olyan változópéldányt találtunk, amelyek egyetlen szociológiai változóval sem mutattak összefüggést. Az adatközlők neme 6, kora 8, lakóhelye 45, iskolázottsága 48 esetben mutatott szignifikáns összefüggést az adatközlők csoportbeli hovatartozása és a változók változatainak megoszlása között (vö. Csernicskó 1999: 79–80).